

DOI 10.31909/26168820.2019-(41)-13
УДК 821.161.2-3.09

Оксана САВЕНКО*

РІЗДВО ТА ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ У ВІРШАХ ІВАНА ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

У статті аналізується та частина творчого доробку українського поета другої половини XVII ст. Івана Величковського, яка охоплювала одну із традиційних тем тогочасної поезії – євангельські сюжети. Доведено, що Величковський вдавався до літературної трансформації різдвяної та великодньої оповідей, застосовуючи як традиційні, так і барокові прийоми обробки євангельських сюжетів про Народження та Воскресіння Ісуса Христа. Поет не переказував ці сюжети, а надавав їм оновленого звучання, прагнув розповісти читачам про головні події у християнській історії, пропонував яскравий малюнок як нагадування про Віфлеєм і страсті Христові. При цьому він дотримувався стислості, лаконічності, виразності, уникаючи барокових ускладнень.

Ключові слова: євангельські сюжети, традиціоналізм, бароко, поезія, трансформація.

Величковський Іван (бл. 1650 – 1701) – яскравий представник українського бароко, поет, друкар, священник. Навчався у Києво-Могилянській колегії, жив у Чернігові, де працював у друкарні Лазаря Барановича і входив до чернігівського осередку поетів. Згодом оселився в Полтаві, де служив священником в одній із церков. Автор віршових збірок «Зегар з полузегарком» (1687), «Молоко од вівці, пастиру належне» (1691), духовних моралізаторських віршів, панегіриків на честь Лазаря Барановича та Івана Самойловича, перекладів із англійського латиномовного поета Джона Оуена. Писав книжною українською мовою. Творам І. Величковського властива барокова орнаментальність, застосування антитез і метафор із кількарівневим образним значенням, мовна гра, дотепність висловлювання.

У віршах Івана Величковського дослідників і досі привертають увагу його експериментальні вправи, відхилення від традиціоналізму у бік модерної на той час бароковості, що народила у творчості поета «курйозні вірші». Однак у літературному набутку Величковського є чималий цикл віршів, присвячених християнській тематиці. Дослідники творчості поета (В. Перетц, Д. Чижевський, В. Кречотень, В. Колосова, М. Сулима) вказували на те, що у 1680 – 1690-і роки «настрої Івана Величковського помітно змінюються. Тепер поета раз у раз опановує благочестивий молитовний ліризм, прагнення до каяття за свої людські слабості, за свою нестійкість перед життєвими спокусами. Це дуже характерний, наскрізний мотив його зрілої лірики <...> Настрій цей цілком природний для глибоко релігійної людини, яка довго залишалася світською, людини емоційної, активної, жадібною до всіх радощів життя, яка на схилі віку, ставши священником, провадить переоцінку своїх діянь»¹.

У рукописному збірнику із 312 аркушів міститься чимало віршів, зокрема у «першому зшитку», у яких поет не раз звертається до теми Різдва і Великодня². Їм передують

* Савенко О. – кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна; e-mail: bprv1953@ukr.net

¹ Колосова В.П., Кречотень В.І. (1972), *До питання про життя і творчість Івана Величковського*, К.: Наукова думка, С. 30.

² В. Перетц назвав цей рукопис «Українською антологією 1670 – 1680-х років», куди увійшли вірші різних українських поетів, зокрема й Івана Величковського. В. Колосова і В. Кречотень припустили, що більшість віршів із рукописного збірника належать перу Івана Величковського і вмістили їх у виданні творів цього поета (1972). Пізніше у виданні «Українська поезія. Середина XVII ст.» (1992) В. Кречотень та М. Сулима атрибутували більшість анонімних віршів як твори Дмитрія Туптала «на підставі змісту та форми, часу

«Размышление о страстях Христовых», у якому автор розмірковує про гріх Адама, який складається з його дванадцятикратного падіння (п'ять під деревом райським і сім – на шляху із Едема, що символізує сім смертних гріхів). «Второй человек, – вважає Величковський, – Господь з небес, Ісус Христос, истинный наш Бог, хотя и исправить и стопы человека на стези правды, ведущей в живот вечный, поставить, сам, во время спасительной своей страсти двенадцать раз поткнут падением на землю: пять раз паде, нося крест на гору Голгофу, да бых исправил, еже чрез пять чувствий человека во древнем райском грехопадении, а семь раз паде сладчайший наш Иисус, идущи от вертограда к Анни-архирею, дабы исправил семикратно, еже чрез семь грехов смертельных, падение человека, исходящего из рая. Тем же в самое воспоминание и честь того двенадцатикратного на землю падения Христова, сие напишется о страстях Христовых размышление, содержащее в себе стихов 30 и шесть»³.

З погляду використання євангельських ремінісценцій звертають на себе увагу «Вірши на Євангеліє для іконописців». Події, пов'язані з народженням Ісуса, викладені дворядковими силабічними строфами із суміжним римуванням послідовно, як про них йдеться у Євангелії від Луки та Євангелії від Іоанна:

Гавріил зачатіє Діви возвіщаєт,
Маріи Христа-Бога Дух Свят устрояєт (із Луки – 1:26-38).

Агел пастирем стада в світлости явися,
скажуа, яко Христос в вертебі родися (із Луки – 2:8-13).

Христос во Вифлеємі от Діви рожденный,
От пастырей во яслах лежащ обретенный (із Луки – 2:15-17).

В день осмый по закону Христос обрѣзався,
То кров его во-первых за ны пролияся (із Луки – 2:21).

Волсви от Вавилона к Христу придоша,
Миро, злато, кадило в дар принесоша (із Матвія – 2:1-6).

В день четиридесятый в церковь принесенный,
От Симеона в Анны хвалами почтенный (із Луки – 2:22-38).

Младенци во Вифлеомі вои убивают,
От сосцу родителных силно оттерзают⁴ (із Матвія – 2:16-18).

Наведені рядки становлять собою не переказ євангельського тексту, а лаконічну і сконцентровану інформацію про ключові події різдвяної історії. Прагнучи до стислості, Величковський, проте, дотримується точності, не вдається до вимислу чи словесної вігнатовості, характерної для стилю бароко. Автор розраховує на те, що його рядки читатимуть освідомлені зі Святим Письмом читачі, він лише нагадує про основні події Різдва, освіжає їх у пам'яті, пропонує яскравий малюнок, ніби справді призначений для іконописців як сюжет.

Строфа за строфою поет відтворює подальші події із життя і діянь Ісуса Христа, зосереджуючись, зрештою, на трагічних подіях, пов'язаних зі стражданнями, смертю і воскресінням Спасителя. Тут Величковський переходить від дворядкових строф до

виникнення і розташування у джерелах по сусідству, з текстами, позначеними іменем Димитрія» (с. 607). Автор цієї статті не буде вдаватися у дослідження цього питання, а розглядатиме вірші з рукопису у контексті творчості І. Величковського.

³ Величковський І. (1972), Твори, К.: Наукова думка, С. 93.

⁴ Там само, С. 105-106.

чотири- і шестирядкових. Починаючи зі входження Ісуса в Єрусалим і «таємної вечері», віршописець далі послідовно нагадує про «страсті» Христові, орієнтуючи вже й на інші Євангелія:

Іуда лобзанієм Господа предал єсть,
Петр апостол Малхови ухо урѣзал єсть.
Нечестивии вои Христа похищают,
Вязжут, біют, торгают, люті озлобляют (з *Іоанна* – 18:2-12,
із *Матвія* – 26:47-67).
Христос-Бог Каіафѣ впервых представися,
Праведник неправедным мужем злѣ судися.
Петр при огнѣ грѣется, но злѣ позябает,
Єгда ся Христа-Бога за страх отрицает (із *Матвія* – 26:57-75).

У столпа каменного Христос привязанный,
Велѣнієм Пилата люті бичеванный (з *Іоанна* – 19:1-3).

Вои тернов вѣнец Христу возложиша,
Уязвенна народу жидовску явиша.
«Се человек!» – сам Пилат євреом вѣщает,
А злочесная спира⁵ «Распни!» возглашает (з *Іоанна* – 19:1-16).

Господь, крест на Голгофу нося, изнеможе,
Сімон же Кіринейскій нести єго поможе.
Жены благочестны Господа плакаху,
В слезах на Голгофу во слѣд єму идяху (із *Луки* – 23:26-27)

На древѣ крестнѣм Христа-Бога пригвоздиша,
А с ним два разбойника близу повѣсиша (з *Матвія* – 27:38).

Іосиф с Никодимом в гробѣ положиша
Тѣло Господне, мирром довольне мастиша.
Бяше ту мати слѣзна, и жены стояху,
Яже Спаса нашего усердно любяху (з *Іоанна* – 19:38-40).

Єгда мироносицы ко гробу приидоша
С мирром, тѣла Христова в нем не обрѣгоша,
Ибо воскресє с смерти, ада побѣдитель,
Рода человекєска всеблагій Спаситель⁶.

В останній строфі міститься ремінісценція з усіх канонічних євангелій, однак два заключні рядки – авторські, хоч вони і відповідають пафосу євангельських текстів. Завершує вірші Величковський спогадами із Євангелія від Луки – про те, як Ісус після фізичної смерті явився учням, які йшли до Еммауса, ще раз у Єрусалимі («Во Іерусалимі велѣв онѣм ждати, / донжде исполнятся дару благодати»), а також хвалебними славослов'ям на честь Христа і молитовним зверненням до Нього.

Зі змісту наведених вище рядків зрозуміло, що Величковський прагнув воскресити у пам'яті своїх читачів важливі події із життя Христа, акцентувавши на його Народженні і Воскресінні, оскільки саме ці дві події корелюють із величним призначенням Ісуса – стати Спасителем для роду людського, який від часів Адама втонув у гріхах. Як автор Величковський строго дотримується рамок різдвяного і великоднього сюжету, не

⁵ Згряя, натовп.

⁶ Величковський Іван. *Твори*, С. 110-111.

вдаючись до будь-яких художньо-літературних інтенцій, і в цьому бачиться його традиціоналізм у віршовій реалізації сакральної теми.

В деяких інших віршах, присвячених Ісусу Христу і Богородиці, сповнених алюзіями і ремінісценціями на різдвяний та великодній сюжети, Величковський відступає від канонічної строгості і, пишучи фактично про те, що й у «Віршах на Євангеліє», виражає особистісне ставлення до Спасителя і Богоматері крізь призму визнання своєї людської слабкості і гріховності. Тут його почуття індивідуальні, а емоції пронизані самоусвідомленими переживаннями.

Уява поета малює картину, на якій зображено Ісуса Христа з хрестом на плечах, котрий долає важку путь на Голгофу, і запитує: «Камо, сладкий Ісусе, с крестом грядеш? / На гору ли Голгофу, де себе розпнеши?». І тут же переносить муку Христа на себе, винуватить себе у тому розп'ятті: «Аз ты скверными в сердцу мыслми распинаю, / сердце мое скверное Голгофу бысть знае»⁷. Особиста вина, яка підкреслюється варіюванням, повторенням слова «скверный», асоціюється із власною гріховністю, яка проникла у саме серце, що цілком відповідає християнському самоприниженню і самобичуванню. Ліричний герой ставить себе на місце Ісуса Христа, котрий узяв на себе «грѣх міра», просить у Сина Божого: «мнѣ дажд крест носити». І він відчуває тяготу того хреста, але гіперболізує і свій гріх: «Воистину тяжек крест, но грѣх иой тяжчайший». Релігійна екзальтація сягає кульмінації, коли ліричний герой усвідомлює (а скоріше всього – відчуває, передчуває), що немарно Ісус пішов «на волную муку» і просить того хреста перекласти на його спину і «вкупѣ сораспятся, Христе мой, з тобою». Бачить і відчуває він рани, які завдає чолу Христа терновий вінок, для відображення чого Величковський знаходить вишуканий бароковий образ: «Христос естъ червленна рожа, власною кровію в страстях обагрена», «як рожа, в тернії процвітає»⁸.

Лірична експресія переходить у ту частину великоднього сюжету, де йдеться про покладання Ісуса Христа у гробницю, і тут автор виражає особисте ставлення до цієї події: «До каменного гробу, Христе, не кладися, / в окамененном сердцу моем ложися». Образ скам'янілого серця в цих рядка в жодному разі не означає байдужість, німу застиглість, а навпаки – велике горе, оціпеніння, біль, від якого мертвіє серце. Водночас це серце є «твердѣйшее над діамант-камень, котрого не скрушит желѣзо ни пламень», хоч його і може вразити «кров агнца», тобто серце ліричного героя, здатне здригнутися від не винної жертви Ісуса Христа. Знову уява повертається до картини винесення хреста на вершину Голгофи («двигаєш, о Христе мой, сам крестное бремя, облившись кровію в страстное время»), але на цей раз авторське «я» просить дозволу в Ісуса прийняти на себе важкого хреста «вмѣсто Киринаея»⁹, щоб допомогти «тяготы тебѣ нести сея»¹⁰.

Величковський, апелюючи до Євангелія від Іаонна, де сказано, що під хрестом на Голгофі, на якому розп'яли Ісуса, стояла його мати Марія, звертається до образу Богородиці і сподівається, що цей материнський образ зітріє його душу, прожене смуток, викликаний виглядом ран Ісуса: «О зачатіи Божіаго Сына / радуйся, Дѣво, чистая, едина. / Аз же о тебѣ радоватися буду, / Егда печали тобою збуду». Ліричний пафос спрямований на те, щоб ствердити: Марія породила Ісуса для того, щоб він «ад разориша» і «воскреси душу, не дажд ей більше пасти». Поет вдається до складної метафоричної (а скоріше – емблематичної) образності, коли далі пише про Богородицю:

Божія Сына родивши без мужа,
Ногами главу попираєш ужа;
Ужа грѣховна снѣдаєт мя жало –

⁷ Там само, С. 115.

⁸ Там само, С. 116.

⁹ Киринаей – Симон Киринаейський (один з юдеїв із міста Киринаї в Лівії), котрого змусили нести хрест Спасителя, коли Він упав під вагою хреста (Матвій, 27:32; Марко, 15:21; Лука, 23:26).

¹⁰ Величковський Іван. Твори, С. 117.

Сіє забори, би мя не снідало¹¹.

Слово Луки про благовіщення від архангела Гавриїла Діві Марії (1:26-38), що народить вона сина від непорочного зачаття, надихнула Величковського на оспівування чистоти Марії – матері Ісуса Христа:

Пред рождеством неврежденна, Дѣва Богу соблюденна
Во рождествѣ; хочеш знати, Кто сія єсть Дѣва-мати?
По рождествѣ паки чиста, Сице всегда Дѣва иста.
Матерем и дѣвам слава, Вѣнцы увѣнчаннп глава.
На руку же имать сына Мати-дѣва та єдина.
Дѣво, чистоту ми дати Изволь, храни мя, мати¹².

Відгомін апокрифічних сказань можна вловити у прямій мові Богородиці, яку моделює поет як плач-голосіння: «Гдѣ ты, о чадо, имам положити, / и сама без ты не могуши жити? / Да умру и аз, и во єдином гробѣ / тѣлеса наша положаться обѣ»¹³.

На закінчення цього циклу віршів на євангельські теми Величковський, відшпигуючись від образу зв'язаних рук Ісуса під час тортур і мук («Почто тебѣ связаны, Ісусе мой, руцѣ?»), створює алегорію любові Божої: «Любов ты твоя ко мнѣ *связати* возможе».

Вірші на євангельські теми – малодосліджена сторінка творчості Івана Величковського, яка увиразнює ще одну грань цього самобутнього поета другої половини XVII ст.

REFERENCES

Velychkovskiy Ivan (1691). *Tvory. [Writings]*. - K.: Naukova dumka, 1972, 192 p. [in Ukrainian].

Kolossova V., Krekoten V. (1972). Do pytannia pro zhyttia i tvorchist Ivana Velychkovskoho.[On the question of the life and work of Ivan Velichkovsky].// Ivan Velychkovskiy. *Tvory. [Ivan Velychkovskiy. Writings]* - K.: Naukova dumka, p. 16 - 36. [in Ukrainian].

Savenko O. Christmas and Resurrection of Christ in the Verses of Ivan Velychkovskiy

The article analyzes the part of the creative work of the Ukrainian poetsecond half of the XVII century IvanVelychkovskiy, who covered one of thethe traditional themes of the poetry of that time – evangelical plots. It was proved thatVelychkovskiy resorted to the literary transformation of the Christmas and theEaster tales, using both traditional and baroque techniquethe processing of evangelical plots about the birth and resurrection of JesusChrist. The poet did not recite those stories, but gave them an updated sound,tried to tell the readers about the main events in Christian history,offered a vivid picture as a reminder of Bethlehem andChrist`spassion.At the same time he adhered to brevity, conciseness, expressiveness,avoiding baroque complications. Velychkovsky sought to resurrect the important events of Christ's life in the memory of his readers, focusing on his birth and resurrection, since these two events correlate with the great aim of Jesus – to become the Savior for the human race. As author Velychkovsky strictly adheres to the framework of the Christmas and Easter plot, without resorting to any artistic and literary intentions, and in this it sees its traditionalism in the poetry of the implementation of a sacredtheme. In someother verses dedicated to Jesus Christ and the Virgin, filled with allusions and reminiscences on the Christmas and Easter scenes, Velychkovsky retreats from canonical rigor.

Key words: gospel plots, traditionalism, baroque, poetry,transformation.

¹¹ Там само, С. 119.

¹² Там само, С. 119.

¹³ Там само, С. 120.